
Opinia publică și intrarea României în al doilea război mondial (22 iunie 1941)

Cornel JURJU

*“Cred că nu este om care să nu lupte cu
toate sentimentele împotriva războiului:
dar, tot așa, nu cred să fie vreunul care
să nu-i recunoască fatalitatea.”*

Emil Cioran

Multă vreme un subiect intangibil pentru istoricii români, din rațiuni de ordin politic și ideologic, chestiunea participării României la războiul antisovietic a fost definitiv adjudecată cercetării istorice abia după momentul revoluției române din 1989. Dezvoltate pe un spectru tematic în bună măsură variat, totuși, preocupările istoriografiei române din ultimii 10 ani nu au “reținut” decât tangențial aspectul atitudinii publice față de război, deși un efort de cunoaștere în acest plan ar putea aduce clarificări importante din perspectiva comportamentului individual și de grup etalat în timpul conflictului. La rândul său, o anumită percepție a războiului își poate avea propriile explicații, motiv pentru care vedem necesară o lărgire a analizei noastre spre alte câteva elemente cu funcții conjuncturale sau cauzale substanțiale, precum cadrul evenimential premergător intrării României în război, modelul educațional interbelic sau rapturile teritoriale din 1940. Pentru a favoriza o cât mai bună înțelegere a problemei cercetate, expunerea noastră își va asuma și o deschidere spre domeniul psihologiei sociale, interesată, printre altele, tocmai de elucidarea descriptivă sau cauzală, a trăsăturilor specifice comportamentului colectiv de masă. De altfel, în măsura în care acceptăm că individul, alături de realitatea existenței sale biologice, este și o entitate psihică cel puțin la fel de importantă, putem fi de acord că în studierea fenomenului istoric, care și-a fixat atenția pe însăși ființa umană, psihologia, în înțelesul său general, poate contribui cu resurse interpretative și conceptuale deloc neglijabile. Importanța perspectivei psihologice în reconstituirea faptului istoric devine cu atât mai evidentă în cazul unui război, acesta având statutul unui mediu existențial atipic în care anumiți parametri ai vieții psihice individuale sau colective suferă serioase redimensionări și remodelări. Este și motivul pentru care, între limitele bibliografiei consultate, vom căuta să extindem perimetrul explicativ, aferent fenomenelor sociale generate de intrarea României în război, printr-un punct de vedere elaborat pe terenul psihologiei sociale și care, după opinia noastră, beneficiază de semnificative posibilități de aplicare în sfera cercetării istorice.

1. Evoluția politică a României de la Pactul Ribbentrop - Molotov la intrarea în război (23 august 1939-22 iunie 1941)

Dramaticile pierderi teritoriale din anul 1940, care apoi au determinat în mod direct intrarea României în război, au fost consecința aproape inevitabilă a bulversărilor la care, spre sfârșitul anilor '30, a fost supus sistemul geopolitic european fixat după încheierea primului război mondial. România, este un fapt bine cunoscut, și-a întemeiat în perioada interbelică propria strategie de securitate pe sistemul alianțelor regionale, acestea având mai mult statutul unor subansamble integrate într-un sistem al securității colective, patronat, la acea vreme, de Societatea Națiunilor. În același sens al preservării integrității teritoriale, România a supralicitat în mod consecvent relațiile sale bilaterale cu Franța și Marea Britanie, chiar dacă cele două puteri s-au ferit sistematic de angajamente concrete

în raporturile lor cu statul român. Susceptibil de a fi considerat exagerat, accentul pus pe factorul extern de securitate și-ar putea avea originile în slăbiciunile economice ale României, incapabilă să suporte din punct de vedere financiar și tehnologic un război maximal pe trei fronturi: cu U.R.S.S., Ungaria și Bulgaria. În a doua parte a anilor '30, acest dezechilibru dintre aportul de securitate al factorului extern și al celui intern a împins România spre o situație gradual mai dificilă pe fundalul prăbușirii autorității Societății Națiunilor și a disoluției alianțelor regionale care a culminat în anii 1938-1939 prin dispariția Micii Înțelegeri. Este un fapt cunoscut, de altfel, că Mica Antantă și-a încetat existența după ce Cehoslovacia, membru important al acestei alianțe, a fost dezmembrată, teritoriul său fiind împărțit, la sfârșitul lui 1938 și începutul anului următor, între Germania și Ungaria.

Dar evenimentul decisiv care a paralizat sistemul de securitate românesc conceput în anii '20, s-a petrecut la Moscova în noaptea de 23/24 august 1939, când ministrul de externe german, Ribbentrop, alături de comisarul sovietic pentru afacerile externe, Viaceslav Molotov, au semnat celebrul pact de neagresiune germano-sovietic. Tratat de neagresiune obișnuit, cel puțin prin partea sa publică, pactul Ribbentrop-Molotov era însoțit de un protocol adițional secret care "opera" o delimitare în sfere de influență a Europei de Răsărit. Interesele României erau atinse în mod direct prin articolul trei al protocolului secret, unde era precizat interesul special pe care U.R.S.S. îl are asupra Basarabiei, Germania exprimându-și totalul dezinteres pentru "aceste regiuni".¹ Din acest moment, în toamna lui 1939 și prima parte a anului 1940, situația internațională a României s-a agravat în mod accelerat prin dispariția Poloniei, potențial aliat într-un război împotriva U.R.S.S., și apoi prin ocuparea Franței și marginalizarea Marii Britanii în raport cu problemele continentale, ca și consecință a victoriei obținute de Germania în Vest. Evoluția neașteptată a ostilităților militare din occident, declanșate la 10 mai 1940, s-a concretizat, din punctul de vedere al intereselor românești, printr-o anulare a efectelor garanțiilor de securitate oferite de anglo-francezi la 13 aprilie 1939, România "ratând" în acest fel șansa unui sprijin economico-militar consistent într-un ipotetic război regional. Profitând de vidul total de securitate în care România tocmai intrase, U.R.S.S., după ce la 12 martie încheiase pacea cu Finlanda, a relansat chestiunea diferendelor teritoriale, înaintând la București pe data de 26 iunie o notă ultimativă prin care solicita ca trupele române să fie retrase în cel mai scurt timp din Basarabia și nordului Bucovinei. Încercând să evite pericolul unui război pe trei fronturi, Uniunii Sovietice putându-se adăuga Bulgaria și Ungaria, autoritățile române, presate în acest sens și de la Berlin, au fost nevoite să accepte ultimatumul sovietic, trecând la evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord.

Interesată, de oprirea "hemoragiei" cedărilor de teritorii, care putea afecta în continuare Transilvania și Dobrogea, în perioada imediat următoare crizei basarabene, diplomația română a depus eforturi susținute pentru o reconciliere oarecum "forțată" a raporturilor cu Germania, cât și pentru o "cicatrizare" a relațiilor României cu Uniunea Sovietică. Realizarea unor progrese semnificative în relațiile cu cele două mari puteri era cu atât mai importantă cu cât pretențiile teritoriale maghiaro-bulgare la adresa României erau în bună măsură întemeiate pe sprijinul german, dar și pe o posibilă acțiune militară a Uniunii Sovietice împotriva României, acțiune care rămânea previzibilă și după evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Cum acest proiect diplomatic a eșuat, autoritățile române s-au văzut nevoite să accepte negocieri directe cu Ungaria în scopul reglementării diferendelor bilaterale, mai ales de ordin teritorial. Desfășurate la Turnu-Severin în trei runde, 16, 19 și 24 august, discuțiile dintre delegația română și cea maghiară nu au ajuns la nici un rezultat, motiv pentru care Hitler, dorind să evite izbucnirea unui război care putea afecta negativ interesele militaro-strategice germane din România, a impus arbitrajul de la Viena din 29-30 august. Clauzele arbitrajului s-au dovedit extrem de severe, România fiind obligată să renunțe în favoarea Ungariei la un teritoriu de 46 610km² locuit de 2 388 774 persoane, 50,2% dintre acestea fiind de etnie română, 37,1% unguri și 2,7% germani². Conform arbitrajului, România avea la dispoziție 15 zile pentru a evacua teritoriul care trebuia să intre în posesia Ungariei. Tot la Viena a fost grăbită clarificarea situației Cadrilaterului, Mihail Manoilescu, conducătorul delegației române, fiind obligat de către miniștrii de externe ai Axei să semneze o scrisoare prin care se accepta cedarea către Bulgaria a întregului Cadrilater, asupra căruia, tot la presiunea

¹ Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Albatros, București, 1996, p153.

² *Ibidem*, p 363-364.

Germaniei, negocierile româno-bulgare începuseră la 19 august 1940.³ Sub aspect juridic această decizie a fost consacrată o săptămână mai târziu, la 7 septembrie 1941 fiind semnat Tratatul româno-bulgar de la Craiova prin care România ceda către Bulgaria, Cadrilaterul. Până la urmă de la Viena, după pierderea Ardealului de Nord-Vest și forțarea cedării Cadrilaterului, România nu s-a ales decât cu o palidă consolare, dacă o putem considera astfel, și anume cu garanția de securitate a noilor granițe oferită de Germania și Italia.⁴

Însă, cu toate garanțiile de securitate germano-italiane, dictatul de la Viena, care într-un interval de numai câteva luni impunea României Mari a doua corecție teritorială substanțială, s-a aflat într-o totală contradicție cu spiritul public. În fapt, ca și o consecință directă a nemulțumirilor existente, regimul lui Carol al II-lea avea să intre într-o criză ireversibilă, concretizată în 6 septembrie prin abdicarea Regelui și preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu. Cu toate acestea, abdicarea Regelui nu a rezolvat problema stabilității interne, convulsiile social-politice perpetuându-se până la începutul lui 1941 din cauza neînțelegerilor apărute între Conducătorul Statului și legionari. Reamintim că momentul de vârf al acestei noi crize avea să se consume în ianuarie 1941 cu ocazia rebeliunii legionare, pe care generalul Antonescu, beneficiind de sprijinul armatei și de "neutralitatea favorabilă" a trupelor germane staționate pe teritoriul României, a reușit să o stopeze printr-o intervenție în forță și de maximă eficiență.⁵

La nivelul discursului extern, după 6 septembrie 1940 nu s-au petrecut schimbări esențiale de concepție, continuându-se, este adevărat în termeni mai radicali, politica aprofundării relațiilor româno-germane inițiată de Carol al II-lea încă din primăvara anului 1940. În spiritul acestei gândiri, în perioada 5-13 septembrie a fost realizată evacuarea Transilvaniei de Nord-Vest, au fost finalizate negocierile româno-bulgare de la Craiova prin tratatul din 7 septembrie, Ion Antonescu semnând în noiembrie 1940 aderarea României la Pactul Tripartit.⁶ În plus, chiar din 5 septembrie 1940, generalul Antonescu a reînnoit cererea Regelui Carol al II-lea referitoare la trimiterea unei misiuni militare germane în România, primul detașament al acestei misiuni sosind la București pe 12 octombrie. Ulterior efectivele trupelor germane staționate în România au înregistrat creșteri substanțiale, evoluție aflată în strânsă legătură cu planul german de atac împotriva Greciei și Iugoslaviei. Începută la 6 aprilie 1941, ofensiva germană din Balcani nu a inclus o participare a României cu trupe operative, Armatei Române rămânându-i obligația de a asigura spatele sistemului ofensiv german față de un posibil atac sovietic.⁷

Cu totul alta avea să fie poziția rezervată României în cadrul planului Barbarossa (Directiva 21), trupelor române fiindu-le atribuit un rol activ, acela de a acoperi flancul sudic al atacului german și de a desfășura pe teritoriul Moldovei operațiuni militare, cu predilecție de imobilizare a inamicului.⁸ De subliniat este și faptul că aportul românească la "cazul Barbarosa" a fost luat în calcul fără ca autoritățile române să fi fost consultate, generalul Antonescu fiind informat oficial despre planul de atac german împotriva Uniunii Sovietice abia în cadrul întâlnirii avute cu Hitler la München pe data de 12 iunie 1940. Cu prilejul acestei întrevederi, Conducătorul Statului a fost pus la curent cu liniile generale ale "Planului Barbarossa", Antonescu declarând că România este interesată în cel mai înalt grad de a participa la efortul de război german. Cu același prilej, în primul rând din considerente psihologice, Adolf Hitler i-a oferit generalului Antonescu comanda supremă a trupelor româno-germane din Moldova, comandamentul Armatei a 11-a germană din România devenind statul major al viitorului mareșal român.

Preparativele militare și diplomatice fiind încheiate, în noaptea de 22 iunie 1941 trupele germane și ale aliaților au deschis focul pe toată lungimea estică a frontierei sovietice. La rândul său România, respectând planul

³ Mihail Manoilescu, *op.cit.*, p.171-182.

⁴ Valer Pop, *op.cit.*, p.165.

⁵ Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice 22 iunie 1941-23 august 1944*, Ediția a III-a, Editura Fides, Iași, 1997, p.64-73.

⁶ *Ibidem*, p.67.

⁷ Aurică Simion, *Preliminariile politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p.137-138.

⁸ Jipa Rotaru, Octavian Burcin, Vladimir Zodian, *Mareșalul Ion Antonescu am făcut "Războiul Sfânt" împotriva bolșevismului campania anului 1941*, Editura Cogito, Oradea, 1994, p. 43.

tactic german, a intrat oficial în război la 22 iunie, în dimineața respectivei zile fiind date publicității două importante documente semnate de generalul Antonescu (*Proclamația către țară și Ordinul de zi către armată*) prin care era anunțată intrarea României în război alături de Germania. Cu un conținut electrizant, ambele documente au produs o emoție puternică, generând numeroase manifestări de solidaritate cu decizia intrării în război. Operațiunile militare propriu-zise au fost susținute, în sectorul românesc al frontului, de către grupul de armate “General Antonescu”, format din: Armata a 11- a germană, plasată în partea centrală a dispozitivului ofensiv și în care mai intrau patru divizii românești de infanterie; Armata a 3-a română amplasată în zona Bucovinei și comandată de generalul Petre Dumitrescu, iar la flancul sudic al armatei germane, până la gurile Dunării, se afla Armata a 4-a română condusă de către generalul Nicolae Ciupercă.⁹ În această zonă a dispozitivului ofensiv prima operațiune militară, declanșată în dimineața zilei de 22 iunie, a constat dintr-un bombardament al aviației româno-germane, ofensiva terestră fiind declanșată la 2 iulie 1941, pentru ca până la sfârșitul lunii iulie Basarabia și Bucovina de Nord să revină sub stăpânire românească.¹⁰

Așadar, primele săptămâni ale conflictului, prin succesele obținute, legitimau decizia angajării într-un război care părea să devină soluția optimă pentru restaurarea României Mari, obiectiv cu o deosebită relevanță național-simbolică pentru marea parte a societății românești, societate formată pe parcursul deceniilor interbelice într-o atmosferă cultural/ideologică care a exploatat din plin tema integrității teritoriale sau a suveranității naționale.

2. Modelul educațional românesc interbelic și percepția războiului.

Pentru zona centrală și sud-estică a Europei, înțelesul modern al conceptului de națiune a devenit inteligibil pe parcursul secolului al XIX-lea și s-a concretizat într-un efort susținut orientat pe direcția creării unor state naționale maxime și pe cât posibil omogene ca structură etnică. Integrat într-un asemenea curent politico-ideologic, spațiul românesc a înregistrat un prim succes la 1859, când prin unirea Moldovei și a Țării Românești s-a constituit România “Mică”, denumită mai târziu Vechiul Regat. Însă, unirea din 1859 nu a fost decât parțială, în afara statului român rămânând pe mai departe comunități românești importante, precum cele din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia. În scopul recuperării acestor componente esențiale ale românismului, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, în Vechiul Regat, dar și în celelalte provincii locuite de români, s-a dezvoltat o amplă mișcare iredentistă cu tot mai vizibile accente naționaliste.¹¹ Anul 1918 avea să aducă o finalitate fericită pentru acest proces de agregare etnică prin uniri succesive cu Vechiul Regat ale Basarabiei (la 27 martie), Bucovinei (la 28 noiembrie) și Transilvaniei (la 1 decembrie). Drept urmare putem constata că la sfârșitul anului 1918, România “Mică” din vremea lui Cuza era înlocuită cu România Mare, într-o formulă generoasă, să recunoaștem, în condițiile în care aproape toți etnicii români erau grupați în aceeași structură statală. Din punct de vedere teritorial, România Mare reprezenta o etapă de vârf în procesul unei deveniri naționale convulsive, motiv pentru care a și luat forma unui simbol național de mare rezonanță cu un impact deosebit asupra populației românești.

Cu acomodările de rigoare, cerute de noul context istoric, naționalismul, ca sistem politico-ideologic și social a rămas în activitate și după 1918, chiar dacă părea a-și fi încheiat misiunea în momentul finalizării proiectului unității naționale. Renunțând la dimensiunea iredentistă, devenită retrogradă după 1918, naționalismul românesc și-a fixat obiectivele fundamentale de acțiune în zona conservării teritorial-statale a României Mari și a redimensionării prestigiului său european. Cu o sensibilă diferență de accent, I.I. Gabrea înțelegea în același fel sensurile de acțiune ale naționalismului interbelic românesc: “Tot așa, nu înseamnă că în viitor, păstrarea integrității teritoriului neamului va fi trecută cu vederea. Este, firește, subînțeleasă, dar predominarea o va avea elementul cultural”.¹² Departe de a avea calitatea unei disimulări, temerile de securitate existente în România la începutul

⁹ Aurică Simion, *Preliminariile politico-diplomatice...*, p.143-144.

¹⁰ Platon Chirnoagă, *op.cit.*, p.117-118.

¹¹ C. Rădulescu Motru, *Școala viitoare a naționalismului*, în “Revista Generală a Învățământului”, 1923, p.201.

¹² I.I. Gabrea, *Naționalismul Creator*, Editura Casei Școalelor, 1928, p.35.

anilor '20 erau într-o măsură considerabilă justificate: "Unirea țărilor surori – aprecia P.P. Negulescu – cu regatul vecin nu este, prin ea însăși, de ajuns ca să asigure unificarea desăvârșită și definitivă a neamului nostru, ale cărui părți, întru cât au trăit în condiții diferite de viață, s-au dezvoltat în mod fatal în condiții divergente".¹³ Alături de aceste incompatibilități inerente, ambianța internă a noului stat cuprindea și alte puncte nevralgice. Amintim aici numărul important al minorităților, unele dintre ele numeroase și extrem de refractare față de statul român, dar și eferescența mișcărilor de stânga de inspirația bolșevică și care, în imaginarul românesc, erau atribuite minorității evreiești.¹⁴ Din perspectivă externă realitățile erau chiar mai îngrijorătoare, România Mare având oarecum poziția unei cetăți asediate, câtă vreme trei dintre vecini (U.R.S.S., Ungaria și Bulgaria) invocau pretenții teritoriale substanțiale pe seama sa. Ca o replică la aceste premise externe defavorabile, România a căutat să devină, după cum s-a putut observa, un factor activ în viața Societății Națiunilor, sprijinind, în plus, procesul cristalizării unor alianțe zonale prin care să fie neutralizate sursele potențiale de instabilitate și amenințare din regiune. Poate că paradoxul pe care România Mare l-a trăit imediat după unire se regăsește cel mai bine formulat într-una dintre lucrările istoricului spaniol Francisco Veiga: "Totuși euforia reușitei alături de teama de a pierde totul a dat treptat naștere unui naționalism persistent, în stare să se hrănească din el însuși până la nesfârșit. România trăia situația unui om îmbogățit peste noapte cu aceeași amenințare de nebulie pe care o implică sărăcirea bruscă."¹⁵

Pentru stabilizarea acestor adevărate "nisipuri mișcătoare" pe care România Mare părea a fi așezată încă de la început, statul român, în mod complementar inițiativelor diplomatice, s-a interesat de posibilitatea aprofundării coeziunii interne printr-o uniformizare ideologică fundamentată pe un set comun de valori de inspirație națională sau naționalistă și care să fie asimilabile de către majoritatea românească. Strategia fortificării națiunii române din interior, ca produs al instinctului colectiv de autoconservare, și-a fixat atenția pe conceptul de educație națională/naționalistă, concept integrat deplin în politica promovată de statul român în perioada dintre războaie. Cu alte cuvinte acceptând importanța pe care statul o poate avea în construcția națiunii, putem observa responsabilitățile pe care statul român, în perioada interbelică, le-a deținut în procesul "fortificării" națiunii române și, implicit în apariția fenomenelor ideologice reziduale, precum naționalismul. De fapt, rolul statului în construcția națiunii moderne, din poziția sa de educator și deci formator al maselor, a fost semnalat și de către teoreticienii importanți ai naționalismului, dintre care îi putem aminti pe Ernest Gellner, Benedict Anderson, Anthony Smith.¹⁶ Aproximativ în aceeași termeni s-a exprimat și filozoful român P.P. Negulescu remarcând aportul pe care cultura, "distribuită" de către stat o poate avea în coagularea unei națiuni: "Oamenii nu se nasc cu idei, sentimente și interese gata formate, conștiința națională se poate crea numai prin cultură".¹⁷

Gândită la dimensiunile unui program cultural-ideologic național, principalul instrument de care statul român s-a folosit în promovarea educației naționale/naționaliste a fost învățământul, care prin aria de adresabilitate a eclipsat, la nivelul perioadei interbelice, alte mijloace de culturalizare, precum presa sau literatura: "Prin urmare, utilizarea școlilor ca puternic instrument de omogenizare, capabil să accelereze construirea națiunii, era extrem de convenabilă și a fost exploatată din plin de către creatorii statului și de către naționaliști".¹⁸ Misiunea pe care învățământul o avea de îndeplinit în procesul omogenizării națiunii române, care se dorea a fi structura de rezistență a României Mari, a fost reliefată cu o mare insistență, în diferitele sale scrieri, de către însuși Constantin Angelescu, ministru al învățământului în toate guvernările liberale interbelice: "...prima problemă culturală, care s-a pus după război, a fost unificarea învățământului, școala fiind chemată să provoace o primenire a sufletelor și să trezească conștiința națională la cultura și viața românească, sporind astfel puterile noastre de rezistență la toate asalturile fie din afară fie din năuntru".¹⁹

¹³ P.P. Negulescu, *Reforma învățământului*, Editura Casei Școalelor, 1927, p. 3.

¹⁴ Irina Livezeanu, *Cultură și Naționalism în România Mare 1918-1930*, Humanitas, București, 1998, p. 293-321.

¹⁵ Francisco Veiga, *Isoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, Editura Humanitas, 1995, p. 36.

¹⁶ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 29-32.

¹⁷ P.P. Negulescu, *op. cit.*, p. 4-5.

¹⁸ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 29-32.

¹⁹ Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, Imprimeriile "Curentul" S.A., p.110.

Cu ocazia deschiderii anului școlar 1936-1937, Constantin Angelescu a prezentat un discurs Radio-difuzat în care era reluată problematica raportului învățământ-educație națională: "Atrag, deci, atenția – spunea ministrul – tuturor învățătorilor, ca și tuturor profesorilor din învățământul secundar, să dea importanța cuvenită acestei educații, să caute să formeze din copii încredințați lor, suflete alese, oameni de caracter, buni Români, buni patrioți, iubitori de lege. Creșterea elevilor în sentimente eminate naționale este pentru Țară și Neamul Nostru o chestiune de existență și de conservare a patrimoniului național... Atât încheierea unirii sufletești a neamului, cât și conservarea granițelor noastre naturale, câștigate după lupte și suferințe de secole, cer imperios această educație".²⁰ P.P. Negulescu, la rândul său ministru al învățământului în perioada dintre războaie, cu toate diferențele de vederi pe care la avea în domeniul reformei școlare în raport cu Angelescu a fost de acord că învățământul poate îndeplini un rol major în aprofundarea conștiinței naționale: "Școala singură poate asigura viitorul, pe de-asupra nemulțumirilor ce urmează mai totdeauna unirii, ca o expresie inevitabilă a deosebirilor sufletești acumulate de veacuri, în condițiile de viață anterioare".²¹ G.G. Antonescu, director al publicației "Revista Generală a Învățământului", a fost și el convins de implicațiile pe care școala le are pe terenul uniformizării sufletului colectiv național: "Astăzi, după războiu, când educația națională e mai necesară ca oricând, fiindcă elementele ce constituie sufletul colectiv național sunt mai dispartate decât înainte de realizarea României Mari, școala nu mai dispune de sprijinul elementelor menționate mai sus – resortul psihic al unui ideal dorit, dar nerealizat și provocarea violentă a sentimentelor și instinctelor prin războiu – ci trebuie să lupte singură pe propriile ei căi, pentru cimentarea sufletească a națiunii".²² În sfârșit, sarcinile rezervate școlii în programul difuzării valorilor naționale sunt puse în evidență de către I.I. Gabrea într-o lucrare din 1928, intitulată "Naționalismul Creiator": "...prin faptul că școala exercită o influență sistematică și relativ îndelungată asupra viitorilor cetățeni – cel puțin în măsura în care învățământul primar se face obligator – rolul școlii în educația națională este hotărâtor".

Pentru a-și îndeplini "prerogativele" de integrator al conștiințelor individuale într-o conștiință națională unitară, învățământul românesc avea nevoie de "naționalizarea" elitelor din provinciile unite dar și de o operă de uniformizare în domeniul instituțional-legislativ, capabilă să estompeze particularismele regionale de esență dezagregantă. Caracterul imperativ al unor asemenea demersuri este bine surprins și într-o carte a Irinei Livezeanu, recent publicată în România: "Omogenizarea instituțională și legislativă, înlocuirea elitelor străine, recrutarea și dezvoltarea elitelor naționale, lupta împotriva regionalismului și sădirea sau cultivarea conștiinței naționale în păturile instruite sau neinstruite care trăiseră de când se știau sub guvernări străine – rămânând neștiutoare de carte, fie socializându-se în culturi străine – toate acestea trebuiau realizate dacă România Mare era sortită să devină mai mult decât o întrupare trecătoare a unor naționaliști romantici".²³ Un moment esențial în procesul autohton al naționalizării elitelor din noile provincii alipite s-a consumat în anul 1919 când Universitatea maghiară din Cluj, întemeiată la 1872 de către guvernul maghiar, a fost românizată prin înlocuirea corpului didactic maghiar și prin intrarea acestei instituții sub autoritatea statului român. Modelul experimentat la Cluj, a fost aplicat, în condiții mult mai puțin tensionate, și în cazul Universității de la Cernăuți, fondată în anul 1875, și care a fost românizată în anii 1919-1920. Procesul substituirii elitelor "moștenite" prin actul unirii, s-a dovedit mai dificil în Basarabia, unde înainte de 1918 nu existase universitate, iar după această dată eforturile depuse nu au fost suficient de convingătoare. Totuși, în 1926 și apoi în anii 1926-1932, s-au creat și în Basarabia premisele formării unei elite naționale românești, la Chișinău deschizându-se o facultate de teologie și o alta de agricultură, ambele afiliate Universității din Iași.²⁴

Naționalizarea elitelor universitare din provinciile unite, universitățile fiind singurele instituții capabile să asigure suportul uman necesar pentru promovarea în școală a educației naționale/naționaliste, a fost completată

²⁰ Idem, *La deschiderea anului școlar 1936-1937*, București 1936, p 5-6.

²¹ P.P. Negulescu, *op. cit.*, p 4-5.

²² G.G. Antonescu, *Educația națională*, în "Revista Generală a Învățământului", 1923, p 419.

²³ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p 30.

²⁴ *Ibidem*, p 260-278.

printr-o uniformizare instituțional-legislativă. Prin legile din 1924, 1925 și 1928 învățământul autohton căpăta o formă națională, fiind organizat într-un sistem unic, uniform și centralizat.²⁵ În acest fel învățământul românesc dobânda capacitatea, cel puțin teoretic, de a oferi elevilor un mesaj coerent de esență naționalistă, construit pe o scară valorică unitară. Legile școlare amintite, după cum preciza autorul lor, ministrul Constantin Angelescu, urmăreau să transforme școala într-un instrument cultural, dar mai ales într-unul de "educațiune, în prima linie de educațiune națională. S-a căutat ca toți elevii – se destăinuia ministrul Angelescu – să fie crescuți în aceleași sentimente, instruiți în aceleași aspirațiuni de buni români, de buni patrioți".²⁶

Organizat prin valorificarea acestor norme teoretice, învățământul interbelic din România a avut un apreciabil impact social, grație unei bune dinamici de evoluție în domeniul extinderii rețelei școlare și a creșterii numărului de cadre didactice. Dacă înainte de 1918 numărul școlilor primare românești din toate provinciile era de numai 7.915, între 1922-1937 au mai fost date în funcțiune aproape 12.000 de noi școli primare. Pentru același interval de timp, avea să se dubleze și numărul liceelor, al școlilor normale și profesionale. Creșteri spectaculoase a cunoscut și numărul învățătorilor, aceștia de la 12.118, câți activau în tot spațiul românesc înainte de unire, au ajuns, în anul școlar 1937-1938, la cifra de 47.914. Progresele înregistrate de școala românească la nivelul acestor parametri, chiar dacă România se situa mai departe sub media europeană, s-au concretizat într-o reducere a gradului analfabeților și printr-o ameliorare a procentajului elevilor înscriși care frecventau școala cu până la 87% pentru clasele primare și 65% pentru nivelul supraprimar.²⁷

Având în vedere evoluțiile sale cantitative cât și tendința uniformizării sub aspect organizatoric și de conținut, putem considera că învățământul a transformat problematica educației naționale/naționaliste, ca strategie de consolidare din interior a națiunii române, într-un fenomen de masă, cu o mare influență în sistemul valorilor individuale și colective. Aceasta este și concluzia la care, spre sfârșitul anilor '30, pare să fi ajuns Constantin Angelescu, artizanul principal al reformei învățământului românesc în deceniile interbelice: "Prin organizarea unui singur tip de școală pentru toți cetățenii de pe tot teritoriul României de astăzi, s-a obținut rezultatul dorit. Numai în câțiva ani după aplicarea legilor școlare, unificarea sufletească era completă și lucrul se explică prin faptul, că deși bariere convenționale au despărțit neamul românesc, limba, sufletul și aspirațiunile tuturor românilor, de pretutindeni, erau aceleași și n-a trebuit mare efortare, pentru ca acest suflet să se închege, să se unifice pentru totdeauna."²⁸ Că sistemul de învățământ românesc interbelic a îndeplinit atribuțiile unui "laborator" în care, am putea spune, au fost "creați" "bunii români", "bunii patrioți" sau chiar naționaliștii este o realitate evidentă care transpare și din mărturiile celor care au urmat instrucția școlară în perioada respectivă. Nicolae Oargă a parcurs școala primară într-o localitate rurală din județul Alba și își amintește cu o emoție vizibilă de momentele de exaltare patriotică provocate la clasă de învățător: "... că ne-o spus cântece patriotice [învățătorul], ne-o învățat *Treceți Batalioane Române Carpații* ... Că mă emoționez, știți, când mă gândesc la ele! Era un marș, da' numa' câteva cuvinte mai știu: *Sari Brașovule bătrâne că vin oștile române*. Și multe cântece patriotice și ne-o intrat în sânge".²⁹

Alături de învățământ, presei i-au fost atribuite responsabilități importante în susținerea proiectului educației naționale/naționaliste: "Ea formează și întreține orientarea opiniei publice, tocmai în chestiunile de educație națională – constata I.I. Gabrea. De aceea, atitudinea presei, în educația națională, este de o importanță care o depășește pe a tuturor celorlalți factori".³⁰ Deși lucrările fundamentale de analiză asupra presei interbelice lipsesc, îndrăznim să apreciem că marea parte a presei românești a cultivat naționalismul, moderat sau extremist, arătând o sensibilitate deosebită față de problematica prezervării teritorial-statale a României Mari. Într-un astfel de perimetru ideologic s-au mișcat ziarele de partid importante precum "Viitorul" (oficiosul Partidului Național

²⁵ *Ibidem*, p 57.

²⁶ Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățământului ...*, p 48-49.

²⁷ *Ibidem*, p 7-41.

²⁸ *Ibidem*, p 42.

²⁹ *Interviu cu Nicolae Oargă*, în "Arhiva Institutului de Istorie Orală (A.I.I.O.)", Cluj-Napoca caseta nr. 316, 317.

³⁰ I.I. Gabrea, *op. cit.*, p 40.

Liberal), “Dreptatea” și “Patria” (publicații ale Partidului Național Țărănesc), “Neamul Românesc” (ziarul partidului condus de Nicolae Iorga) etc. Publicațiile de partid au avut, însă, o cotă de influență mai restrânsă din cauza tirajelor relativ mici, de până la 5000 de exemplare, aportul lor la difuzarea ideologiei naționale/naționaliste fiind, în mod logic, mai restrâns. În perioada interbelică, presa de mare tiraj a fost reprezentată de vechile ziare “Universul”, “Adevărul”, “Dimineața”, cărora, pe parcurs, li s-au mai adăugat în mod special “Curentul” și “Timpul”. Dintre acestea, performanțele cele mai importante, sub aspectul tirajului, au fost atinse de “Universul”, cu aproximativ 200.000 de exemplare, și “Timpul” cu 60.000 de exemplare. Cu toate că au fost publicații de informație cu o largă difuzare, “Curentul”, “Universul” și “Timpul” au alimentat și întreținut gândirea de dreapta naționalistă, spre deosebire de “Adevărul” și “Dimineața” care s-au deplasat spre stânga, motiv pentru care au fost scoase în afara legii de către guvernul Goga.³¹ Revenind la “Universul”, ziarul cu tirajul cel mai important din presa interbelică, acesta beneficiază, în cartea lui N. Davidescu, de o radiografie destul de relevantă pentru orientarea ideologică în care s-a încadrat: “*Universul*”, odată cu venirea în fruntea lui a d-lui Stelian Popescu, depășește imediat cadrul simplei informații în care se mișcase de la întemeierea lui și până atunci, pentru a deveni și un organ popular de opinie publică naționalistă și a se face, astfel, campion al acestei idei care se cerea tot mai adânc exprimată în conștiința noastră publică”.³² Presa naționalist-extremistă, reflectând referințele ideologice ale societății românești, și-a adjudecat poziții importante în publicistica vremii, dezvoltându-se în mod special în anii '30. Dintre publicațiile exponențiale pentru această categorie și care s-au făcut ecoul naționalismului extremist, pot fi amintite “Porunca Vremii”, “Cuvânt”, “Sfânta Piatră”, revista “Gândirea” etc.³³ Se vede, așadar, că presa apărută între cele două războaie mondiale, cu o orientare în mod dezechilibrat spre dreapta, a avut o contribuție substanțială în procesul “socializării” valorilor naționale/naționaliste care au dominat, după cum am constatat, ambianța ideologică în România anilor '20 și '30.

Pe de altă parte, producția literară românească, în înțelesul larg al expresiei, a fost la rândul său traversată de vizibile tendințe naționaliste, deși, în condițiile în care a avut o adresabilitate elitistă, și deci mai restrânsă, a avut un impact social nemijlocit mai puțin important: “... cultura literară românească a fost unul dintre principalele mijloace de integrare națională, aflate la îndemâna pedagogilor și instituțiilor naționaliste, iar tendințele intelectuale naționaliste erau preponderente în bogata producție literară și jurnalistică citită de tineri și bătrâni, de profesori și de studenți, de românii educați de pretutindeni”.³⁴

Fără a dori să intrăm în amănunte factuale, constatăm că în plan politic, de altfel într-o relație de cauză-efect, această strategie educațională susținută de statul român s-a constituit într-un mediu favorizant pentru naționalismul extremist care, în perioada interbelică, a cunoscut chiar o solidă experiență instituțională în formula unor mișcări sau partide politice (Mișcarea Legionară, Liga Apărării Național Creștine etc.). Luând în calcul conjunctura social-economică internă și contextul politic european, credem că dinamica de evoluție a extremei drepte românești, ar putea fi lămurită în mod suplimentar tocmai printr-o raportare la procesul dezvoltării învățământului românesc, atât în dimensiunea sa cantitativă și în aceea calitativă. Învățământul interbelic românesc, așa cum am văzut mai sus, a fost transformat de către stat într-un mijloc performant de socializare a valorilor naționale/naționaliste, principala sa zonă socială de impact fiind tineretul. Prin urmare, se poate admite că atâta timp cât învățământul a cultivat o atmosferă favorabilă ideologiilor de dreapta, în mod logic a facilitat “expansiunea politică” extremei drepte din România cu atât mai mult cu cât organizațiile și partidele extremei drepte au fost considerate, în primul rând, expresii politice ale generațiilor tinere.

O altă observație pe care o putem face este aceea că segmentul naționalist-extremist, destul de extins în a doua parte a anilor '30, nu poate fi izolat de restul societății românești. Spre sfârșitul deceniilor interbelice, putem estima că societății românești în ansamblul îi era proprie o orientare ideologică de dreapta (națională/naționalistă),

³¹ C. Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, 1964, p. 390, 92, 96.

³² N. Davidescu, *Naționalismul în presă*, Editura Vremea, p. 112.

³³ C. Antip, *op.cit.*, p. 90-91.

³⁴ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p...

orientare generată și întreținută în bună măsură de problematica integrității României Mari. Această uniformizare ideologică, a fost aferentă procesului mai larg de “construcție” și consolidare a națiunii române și care a fost potențat în mod premeditat de către statul român prin proiectul educației naționale/naționaliste: “Fără a studia exhaustiv fenomenul fascist românesc, eu plasez – preciza Irina Livezeanu – fascismul în cadrul programului de construire a națiunii, concentrându-mă asupra fascinației pe care a exercitat-o asupra tinerei generații din România și asupra legitimității pe care vechile generații au acordat-o acestei ideologii”.³⁵

Educați în spiritul unor valori naționale/naționaliste, distribuite în mod sistematic și coerent de către statul român interesat de asigurarea securității construcției teritorial-statale realizată în 1918, la sfârșitul perioadei interbelice marea parte a românilor apreciau că România Mare reprezenta o realitate existențială vitală, aproape atemporală și care trebuia protejată cu orice preț și indiferent de sacrificii. Până la urmă, această tipologie colectivă, și deopotrivă individuală, de raportare la obiectivul imperativ al prezervării României Mari, avea să condiționeze, în vara anului 1940 și apoi la 22 iunie 1941, o anumită atitudine față de pierderile teritoriale, respectiv intrarea în război.

3. *Opinia publică și pierderile teritoriale din vara anului 1940.*

Așa cum se cunoaște, primul act al cedărilor teritoriale s-a consumat în iunie 1940 când România, confruntată cu amenințările politico-militare sovietice a fost nevoită să renunțe la Basarabia și nordul Bucovinei, adică la două importante “achiziții” teritoriale obținute în anul 1918. Evenimentul, care și-a asociat dimensiunea surprizei a fost recepționat, la nivelul autorităților, al presei cât și al populației civile, în formula unui atentat abuziv și nedrept la adresa configurației teritoriale a României Mari. Aflat sub presiunea primei note ultimative sovietice, Suveranul român, Regele Carol al II-lea nota în caietele sale de însemnări zilnice: “La 7, un al doilea telefon prin care s-au primit precizuni. Ni se cerea de către U.R.S.S. să cedăm Basarabia și nordul Bucovinei și să dăm răspunsul în 24 de ore. Această știre m-a trăznit ca o lovitură de măciucă și m-a revoltat în cel mai înalt grad”³⁶. Viitorul ministru român de externe, Mihail Manoilescu “traducea” în termeni, la rândul lor, elocvenți ambianța internă coagulată în jurul crizei basarabene: “... în ziua de 30 iunie 1940 când s-au făcut în toate bisericile din țară îndurerate slujbe pentru pierderea Basarabiei, am îngenunchiat și eu în Biserica Silvestru în uniformă mea de ofițer plângând alături de toată românimea îndoliată”³⁷. Discursul oficial, deși mai moderat și-a însușit cu realism gravitatea momentului, dezavuând umilinta proiectată asupra armatei și națiunii române ca rezultat al cedărilor de teritorii fără luptă. Într-o declarație prezentată în Parlamentul româniei, premierul Gheorghe Tătărăscu își exprima recunoștința față de Armata Română “care a veghiat până mai eri la hotarul Nistrului și căreia i-am impus cea mai dureroasă jertfă”³⁸. Profitând de avantajele memorialisticii, Nechifor Crainic își permitea un plus de claritate și incisivitate în definirea circumstanțelor ingrate în care se afla România: “Lumea românească geme înmărmurită. Lovitura a fost atât de neașteptată încât mintea refuză să o înțeleagă. Mizeria morală e de nedescris. Presa străină ne compară cu vitejia finlandezilor și găsește că suntem poporul cel mai laș. Armata română înghite insulta scrâșnind din dinți”³⁹. Pentru a compensa toate aceste frustrări înmagazinate de societatea românească care puteau activa periculoase convulsii interne dar și pentru a răspunde unei nevoi instinctuale, inoculată în timp, în perioada imediat următoare crizei basarabene a fost relansat, din sfera puterii, proiectul recuperării teritoriilor recent pierdute. Într-un articol publicat în “Neamul Românesc”, la 5 iulie 1940, A.C. Cuza, membru al consiliului Regal prezicea că “Pământul Moldovei, răpit astăzi, va reîntra în stăpânirea națiunii românești, chiar în cursul generației noastre. Acesta să fie – îndemna Cuza – gândul stăpân pe cugetele noastre până la înlăptuirea lui definitivă”.

Discursul jurnalistic, serios obturat de cenzura oficială, a furnizat un mesaj limitat și destul de puțin diversificat. Cu toate acestea, pe un ton adesea inspirat de mistica naționalistă, principalele ziare românești au

³⁵ *Ibidem*, p. 292-293.

³⁶ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice (1933-1940)*, vol. II, București, 1999, p. 198.

³⁷ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie-august 1940*, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 92.

³⁸ *Neamul Românesc*, vineri, 5 iulie 1940, nr. 144, p. 4.

³⁹ Nichifor Crainic, *Zile Albe, Zile Negre. Memorii(I)*, Casa Editorială Gândirea București, 1991, p. 314.

marcat dificultățile fără precedent pe care le traversa România. I. Lugosianu într-un articol publicat în ziarul “Universul” și intitulat *În fața Dramei*, ilustra ipostaza dezastroasă în care se afla România: “De trei zile țara poartă dorul a două provincii dragi. În zeci de mii de case au curs lacrimi amare pe ruinele unui ideal românesc înfăptuit pentru prea puțină vreme. Destinul vitreg a trădat un popor vrednic de o soartă mai bună. Să cerem în genunchi iertare morților cu jertfa cărora se făcuse România Mare”⁴⁰. Valorificând același bagaj conceptual drama românească din 1940 apare oglindită și în “Neamul Românesc”, publicație condusă, așa cum se cunoaște, de Nicolae Iorga: “Se împlinește astăzi marea nedreptate, cumplita silnicie. Se smulge din trupul României scumpe pământ românesc... E marea zi îndoliată a României”⁴¹. Pierderea Basarabiei și a Nordului Bucovinei a prilejuit și unele accente critice orientate cu predilecție spre anumite stereotipii tipice pentru politica externă românească din perioada interbelică: “Iluzionismul în care ne-am complăcut și sentimentalismul întemeiat pe simplism, să facă loc robustului realism și dreptelor porniri”⁴².

Pentru a se evita pericolul unor tulburări de amploare care puteau destabiliza regimul politic existent în România, presa a evidențiat, inclusiv la sugestiile puterii, nevoia solidarității și chiar a unității în jurul tronului: “Până atunci – strâns uniți în jurul tronului și ascultând îndemnul conducătorilor țării – să ne supunem hotărârilor ce se vor lua cu tot devotamentul, cu toată credința și adâncă dragoste de glic care-am dovedit-o totdeauna”⁴³. Reluată cu oarecare intensitate, tema unității în jurul dinastiei trădează și unele temeri, sesizabile la nivelul puterii, față de o anumită escaladare a tensiunilor interne, evoluție potențată de nemulțumirile tot mai acute referitoare la procedura concretă în care au fost cedate cele două provincii din nord-estul României.

În perioada ulterioară primei note ultimative sovietice, cedarea de teritorii fără luptă, ca sursă de umilință și dezonoare națională, a fost de asemenea asimilată discursului jurnalistic românesc: “... să ne întoarcem gândurile cu emoție spre acele armate românești, care se retrag cu ochii spre pământ pe drumurile prăfuite ale Basarabiei. Ne dăm seama ce a însemnat pentru ele și pentru noi o înfrângere fără luptă”⁴⁴. Această chestiune a fost împinsă spre un adevărat complex al lașității prin reiterarea modelelor eroice ale unui trecut glorios dar, în același timp mitizat: “Strămoșii noștri chiar înfrânți au dat exemplu de înălțătoare demnitate pe care nimenia astăzi nu-l poate uita. ... Să ne reamintim, odată cu acest doliu național, că viața se cucerește și că înfrângeri sau biruinți noi trebuie să avem oricând dreptul de a striga: totul este pierdut, afară de onoare”⁴⁵. La rândul său, redescoperirea onoarei pierdute era condiționată pe termen publicistic de ideea revanșei împotriva U.R.S.S.: “Credem că vor veni mai repede decât ne așteptăm, zilele de soare și glorie și pentru Basarabia și Bucovina. Fie ca doliul și lacrimile noastre de astăzi să rodească voința și energia pentru victoria de mâine”⁴⁶; “Națiunea întreagă – aprecia Gherasim Pinteș în “Tribuna” – este gata să plătească atunci când momentul va sosi, când marea răguială se va angaja.”⁴⁷. Tot prin aportul presei, sentimentul de revoltă antisovietic s-a încercat a fi permanentizat, în acest sens fiind create publicații speciale pentru teritoriile pierdute la care au colaborat în mod special românii emigrați din Basarabia și Bucovina. Un astfel de exemplu este ziarul “Gând Basarabean”, unde la 1 decembrie 1940 Filip Lupu, basarabean emigrant, își mărturisea convingerea că pierderea Basarabiei va fi o realitate de scurtă durată: “Zăpăceala provocată de năvala dușmanilor a trecut; am început să ne venim în fire și să ne pregătim de luptă”.

Structura discursului publicistic, mult mai sistematic și mai coerent, se suprapune și se identifică în bună măsură cu orizontul perceptiv elaborat la nivelul maselor largi ale populației, unde pierderea Basarabiei și Bucovinei de Nord a avut un ecou cu atât mai puternic cu cât evenimentele s-au desfășurat într-un ritm alert, fiind lipsite aproape integral de o bază de anticipare: “Deodată, ca un trăznet din senin, a venit acel ultimatum brutal și nedrept

⁴⁰ *Universul*, luni, 1 iulie, 1940, nr. 178, p. 1.

⁴¹ *Neamul Românesc*, vineri, 5 iulie, 1940, nr. 144, p.1.

⁴² *Tribuna*, duminică, 30 iunie, 1940, p. 1.

⁴³ *Timpu*, duminică, 30 iunie, 1940, nr. 1135, p. 1.

⁴⁴ *Universul*, luni, 1 iulie, 1940, nr. 178, p.1.

⁴⁵ *Idem*, joi, 4 iulie, 1940, nr. 141, p.1.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Tribuna*, joi, 4 iulie 1940, p. 1.

prin care hoștește ni se smulgea din trupul țării Basarabia străbună și o parte destul de mare din Bucovina Voievodală”⁴⁸. Se mai poate constata că, inclusiv pe acest palier social mult mai extins și greu definibil, modalitatea practică prin care a fost realizată cedarea s-a aflat într-un dezacord incontestabil cu opinia predominantă favorabilă rezistenței militare: “A fost un moment de răspântie în istoria României pentru că noi nu concepeam să pierdem provinciile acestea, erau românești lăsate din timpul lui Ștefan cel Mare și aveam obligația să le apărăm”⁴⁹. Pe de altă parte tratamentul administrat de armata roșie unităților române aflate în retragere, cât și populației românești din Basarabia și Bucovina a acutizat sentimentele, cu o largă difuzare socială, de nemulțumire și chiar de ură: “Zvonurile care circulau spre noi erau că rușii care s-au purtat într-un chip extraordinar, bestial s-ar putea spune, prin faptul că cei pe care au reușit să-i dețină prin ocuparea Basarabiei erau dezbrăcați și trimiși în țară în lenjeria intimă și desculți”⁵⁰. Această repulsie, în fond preexistentă, este ilustrată și de numărul mare al românilor basarabeni și bucovineni refugiați în România după acceptarea notelor ultimative, dar și de refuzul revenirii în localitățile de proveniență intrate sub ocupație bolșevică: “Și eu și încă unu, Stoian Vasile, care era de la Crasna Huși, noi amândoi ne-am jurat și-am zâs că noi nu mergem acolo – povestește Andrei Donciu născut în Basarabia și care în 1940 era soldat în termen în România. Am rămas în țară, am rămas în unitatea aceea. Țălați se mai duceau din unitate în concediu, noi eram fiii cazanului”⁵¹.

Până la urmă, tensiunile sociale provocate de criza basarabeană aveau să fie împinse dincolo de limitele suportabilului abia de către dictatul de la Viena din august 1940 prin care România era obligată să renunțe în favoarea Ungariei la partea de nord-vest a Transilvaniei. Pentru Regele Carol al II-lea, decizia de la Viena s-a transformat într-o experiență nefericită și deprimantă cu vizibile accente dramatice: “Așa se încheie această tristă, sfâșietoare și de adâncă mâhnire sufletească. Eu nu mai sunt om, acestea toate m-apasă într-un mod îngrozitor. N-aș fi crezut că în timpul vieții mele să văd așa catastrofă națională”⁵². În plan simbolic, dezastrul cunoscut de România în zilele de 29-30 august 1940 a fost exprimat prin “colapsul fizic” în care a intrat Mihail Manoilescu la vederea noii frontiere româno-maghiare: “Când am privit toată grozăvia împărțirii Transilvaniei, am înțeles că puterile acre îmi erau mult slăbite mă părăsesc cu totul. Tabloul dinaintea ochilor s-a făcut neclar, ca un nor galben cenușiu, din cenușiu în negru. În clipa aceea mi-am pierdut conștiința”⁵³. Asupra aceluiași incident, extrem de relevant pentru conotațiile pe care România Mare le avea în mentalul public, contele Ciano, ministrul de interne italian făcea următoarele referiri în memoriile sale: “30 august. Ceremonia semnării la Belvedere. Ungurii când văd harta nu-și intră-n piele de bucurie. Apoi se aude o prăbușire. Manoilescu a căzut leșinat pe masă. Doctorii, masajii, ulei camforat. În sfârșit își revine, dar suportă greu lovitura.”

Printr-un limbaj mai relaxat, favorizat de eclipsa de autoritate în care intrase regimul patronat de Carol al II-lea, mass-media românească a reluat într-o formă mai proeminentă spectrul tematic sedimentat în perioada ulterioară cedării Basarabiei. Articolele și reportajele au relatat în nuanțe destul de sumbre dimensiunea noilor pierderi teritoriale: “România pierde așadar, în douăzeci și patru de ceasuri, 45 000 de Km pătrați și 2 milioane și jumătate de oameni. Nu ne vine să credem că este cu puțință!”⁵⁴. La fel, paradoxul cedării de teritorii fără luptă a fost relansat în presă cu o și mai mare acuitate: “Pierdem fără luptă, cu armele netrebnice în mână, jumătate din Ardealul dobândit țării prin jertfa sutelor de mii de morți și prin voința liber și solemn exprimată a tuturor copiilor lui”⁵⁵. Concomitent, critica acceptării dictatului de la Viena a fost completată printr-o trecere rapidă de la specificul unui discurs naționalist defensiv spre un discurs naționalist cu tentă iredentistă, așezat în slujba reântregirii teritoriale a României Mari: “Ardealul frânt în două nu este o dezlegare a problemei româno-maghiare. Singura soluție era

⁴⁸ *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei (1941-1945). Spre cetățile de pe Nistru*, București, editura Vasile Cârlova, 1996, p. 53.

⁴⁹ *Interviu cu Ioan Comănescu*, în “A.I.I.O.”, Cluj-Napoca, caseta nr. 67-68.

⁵⁰ *Interviu cu Ioan Mureșan*, în “A.I.I.O.”, Cluj-Napoca, caseta nr. 68.

⁵¹ *Interviu cu Andrei Donciu*, în “A.I.I.O.”, Cluj-Napoca, caseta nr. 318.

⁵² Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 252.

⁵³ Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 212.

⁵⁴ *Universul*, luni, 2 septembrie, 1940, nr. 241, p.1.

⁵⁵ *Idem*, marți, 3 septembrie, 1940, nr. 242, p.1.

și rămâne schimbul de populații. Dacă această soluție înțeleaptă n'a fost admisă de către judecătorii de la Viena, ci, pentru a satisface megalomania maghiară, s-a hotărât împărțirea Transilvaniei, noi care suntem deprinși cu răbdarea și suferința, vom răbda și vom suferi, dar când ne va veni vrerea, noi tot această soluție o vom aplica. Nu vom mai repeta greșala pe care am făcut-o în 1919, de a lăsa la Budapesta nobilimea feudală maghiară stăpână peste Ungaria și o puternică minoritate stăpână în mijlocul țării noastre”⁵⁶.

Pentru populația românească și în mod special pentru românii ardeleni pierderea Ardealului de Nord-Vest a căpătat accente de multe ori tragice, implicațiile colective/generale ale deciziei de la Viena fiind aprofundate la nivel familial sau personal: “Am avut un mare gol în sufletul meu, speram cu tot dintrădinsul că voi ajunge iarăși în Ardeal la părinții mei. Și mă gândeam – își reamintește Gheorghe Forna – că rămân părinții supt ăștia, știam cât îs de cruzi ungurii și mă speria chestia asta”. Desigur că sub impactul știrilor parvenite din capitala Austriei nu au lipsit nici reacțiile emoționale desfășurate în medii mai mult sau mai puțin intime. Spre pildă, într-un jurnal al său profesorul universitar clujean Emil Pop reconstituie câteva secvențe petrecute la Cluj-Napoca în după-amiaza zilei de 30 august: “Cucoanele plâng. Insist să plecăm, ca să mergem la socri. Eram cu fețele prăpădite. La poartă Veta, abia a îndrăznit să ne întrebe dacă îi rea sau bună vestea. Nu i-am răspuns nimic iar ea a început să plângă. ... La mama soacră care nu știa alte plânsete”⁵⁷. Pentru starea de spirit creată printre românii ardeleni odată cu cedarea unei părți însemnate din teritoriul Ardealului ni se pare edificatoare mărturia lui Eugen Ungur: “Și așa a și urmat că a venit dictatul de la Viena și eram în tren veneam de la Dej la Gherla. Și niște tineri cântau veseli că veneau de la Sângeorz-Băi [discutând că se vor întoarce și în anul următor – n.n.]. Eu la Dej am aflat și am început să plâng și am zis: *Copii să știți că nu mai mergeți, să știți că Ardealul a fost cedat!*”. Alături de aflarea primelor informații despre hotărârile de la Viena, evacuarea teritoriului cedat de către Armata Română s-a constituit într-un alt moment psihologic de mare încărcătură emoțională: “Când a sosit momentul plecării [din orașul Năsăud s-au petrecut scene mișcătoare: străngeri de mână prelungite, îmbrățișări care nu se mai terminau, lacrimi. Au fost ostași trași de braț și implorați să nu plece”⁵⁸. Ioan Breghia, în 1940 ofițer în statul major al Corpului 7 de armată cu sediul în Deva, a fost martorul unor evenimente identice petrecute în zona proprie de acțiune: “Ne-am deplasat imediat la trupe pentru a organiza retragerea acestora și în toate localitățile am întâlnit sute de mii de români care cu lacrimi în ochi cereau ca armata să nu-i părăsească. *Nu ne lăsați fraților* – era chemarea pe care o auzeam la tot pasul”⁵⁹. Este de presupus că pe lângă pierderile teritoriale în sine, care afectau în chip substanțial structura teritorială a României Mari, un asemenea tip de reacție ascundea și unele temeri privitoare la posibilele abuzuri ale ocupantului maghiar. În fapt, refuzul înstrăinării și percepția uneori “barbarizată” a “ungurului”, stimulată prin mijloace propagandistice, poate explica numărul mare al românilor refugiați din spațiul supus tranzației: “Eram slugă în Baci. O venit trupele ungurești aici și m-am dus și mi-am făcut pașaport și am trecut în [România]”⁶⁰.

Pierderea unei părți însemnate din teritoriul Ardealului a reactivat în forme mult mai acute, în rândul civililor dar mai cu seamă al militarilor, complexul dezonorant al incapacității românești de a opune rezistență, inclusiv prin forță, agresiunilor externe: “A fost o revoltă sufletească, a fost ceva nemaipomenit ca armata să se retragă fără să tragă nici un glonț. Am plecat în plânsetele românilor: *Vă duceți și pe noi cui ne lăsați!*”⁶¹. Un raport al Regimentului 8 grăniceri semnală aceeași nemulțumire, precizând că militarii sunt cu atât mai afectați “cu cât retragerea le-a fost impusă tocmai în momentele când se așteptau și erau pregătiți pentru apărarea patriei”⁶². De

⁵⁶ *Timpul*, miercuri, 4 septembrie, 1940, nr 1201, p. 1.

⁵⁷ Emil Pop, *30 august – 7 septembrie 1940. În Clujul umilinței*, în “Magazin istoric”, nr 2, februarie, 1994, p. 18.

⁵⁸ *Veteranii pe drumul onoarei ...* p. 86.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 76.

⁶⁰ *Interviu cu Teodor Maghiar*, în “A.I.I.O.”, caseta nr. 67.

⁶¹ *Ioan Comănescu*, caseta cit.

⁶² Traian Bunescu, *Starea de spirit și manifestații de protest ale maselor populare din Brașov și Sibiu împotriva dictatului de la Viena*, în “Analele Institutului de Studii Istorice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, 1966, nr. 1, p. 53.

altfel, o opinie convergentă exprima însuși șeful Marelui Stat-Major al Armatei, generalul Gheorghe Mihail, care în Ședința Consiliului de Coroană din 29/30 august recunoștea că “spiritul ostirii era pentru a se bate”⁶³. Această nevoie de confruntare metamorfozată într-o incomodă senzație de umilință etnică, se poate considera că a fost determinată, alături de factorii de ordin psihologic, și de perseverența prin care autoritățile române au susținut în deceniile interbelice clișeu apărării oricărui teritoriu românesc, chiar și cu ajutorul armelor. Mediatizat prin intermediul presei, aprofundat în școală și în timpul instrucției militare, acest element propagandistic a contribuit, în timp, la “confecționarea” unui reflex mental favorabil războiului, mai ales dacă obiectivul consta din apărarea integrității teritoriale a României Mari.

Dintr-un alt punct de vedere, este interesant să observăm că, spre deosebire de criza basarabeană, cedarea Ardealului de Nord-Vest a fost urmată de ample demonstrații stradale concentrate cu deosebire în orașele Transilvaniei, și prin care românii, în mod manifest de această dată, au protestat împotriva aplicării prevederilor dictatului vienez. La Cluj, chiar din ziua de 30 august, aveau să se desfășoare importante manifestări împotriva dictatului de la Viena: “Vineri seară, zeci de mii de români din capitala Ardealului, au ieșit sub cerul liber și înstelat, pentru a-și striga profunda revoltă, împotriva unei judecăți care tinde să-i ducă la robie. Pe marile bulevarde ale Clujului, în Piața Unirii, în fața Primăriei, în fața lupoaiței și în fața rezidenței, mulțimea a dat glas viforos hotărârilor de a rezista cu prețul vieții”⁶⁴. Profesorul Emil Pop a reținut în jurnalul său următoarele secvențe din clujul zilei de 30 august 1940: “Urcând pe strada Bădescu în sus aud strigăte de mase dinspre centru. Întâi credeam că-i bucurie de unguri. Apoi am auzit că-i revolta tineretului român care cere cu orice preț războiul cu ungurii. În centru pe toate casele tricolorul român. Pe Regina Maria o mulțime compactă de manifestanți dinspre piață.”⁶⁵. Pe data de 1 septembrie sibienii s-au adunat în fața catedralei Ortodoxe, după care mulțimea a parcurs străzile centrale ale orașului interpretând cântece patriotice și scandând lozinci ostile la adresa deciziei de la Viena.⁶⁶ Fără a intra în amănunte, putem spune că evenimente asemănătoare s-au petrecut și în alte orașe ale Transilvaniei (Brașov, Arad, Alba-Iulia, Turda etc) unde populația a ieșit pe străzi și în piețe pentru a-și exprima nemulțumirea publică față de cedarea Ardealului de Nord-Vest. În București marșul de condamnare al dictatului de la Viena a fost organizat de către un grup de ardeleni, manifestanții deplasându-se la locuința lui Iuliu Maniu și apoi la Legația maghiară din România. În timpul marșului, Sever Bocu a rostit un discurs în care formula în termeni patetici, dar realiști, dezacordul societății românești cu acceptarea “arbitrajului” de la Viena: “Treziți-vă din letargie să salvăm Ardealul. Dușmanii neamului românesc au văzut cum am părăsit Bucovina și Basarabia: și acum părăsim Ardealul. Prea mult tăcem, prea mult patriotismul este încătușat”⁶⁷.

Un indiciu semnificativ pentru atmosfera existentă în România, ca urmare a pierderilor teritoriale, îl regăsim în semantica lozincilor scandate în orașele românești la începutul lunii septembrie 1940. Realizând o sistematizare în funcție de conținut, am putea delimita o primă categorie de lozinci care au exprimat sentimentul de înjosire în raport cu modul concret în care a fost cedat Ardealul, reliefând în același timp, refuzul acceptării clauzelor dictatului de la Viena (“Rușine”, “Nu dăm Ardealul”, “Nu vom da nici o brazdă”, “Nici un petec de pământ”, “Jos dictatul de la Viena”, “Vrem Ardealul întreg” etc). O a doua grupare de lozinci, destul de consistentă de altfel, abordează tematica războiului ca voință publică, exprimată în mod voluntar (“Vrem arme”, “Vrem război cu ungurii”, “Vrem război” etc). Chiar dacă poate părea straniu problematica invocării războiului la nivel de masă își are propriile explicații. În primul rând se poate observa că războiul a fost identificat cu proiectul unei reabilitări morale, fiind considerat un mijloc eficient și, în același timp, acceptabil pentru refacerea integrității teritoriale a României mari. Pe de altă parte, societatea românească se afla într-o stare de maximă surescitare în care individul, conform unor teorii specifice psihologiei sociale, devine capabil de a-și sacrifica interesele personale, de natură egoistă, în slujba binelui colectiv. Un astfel de voluntarism colectiv, născut în conjuncturi atipice, clarifică în bună măsură

⁶³ Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Albatros, București, 1996, pp. 354-355.

⁶⁴ *Universul*, marți, 3 septembrie, 1940, p. 1.

⁶⁵ Emil Pop, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁶ *Universul*, marți, 3 septembrie, 1940, nr. 142, p. 1.

⁶⁷ *Ibidem*.

atitudinea pozitivă față de război, structurată în cadrul societății românești în vara anului 1940, atitudine care a minimalizat, dintr-o perspectivă individuală, obstacolul psihologic pe care îl reprezintă spaima sau angoasa, trăsături pe care ideea războiului le reactivează în forme deosebit de proeminente.

Din cele arătate până aici, se observă că pierderile teritoriale din 1940, care aduceau o corecție severă României Mari, au stârnit o insatisfacție profundă la nivelul autorităților statului, al mass-mediei dar mai cu seamă în rândurile populației românești. Reacția publică, potențată dintr-o anumită fază inclusiv din zona politicului, a fost atât de puternică încât regimul autoritar al lui Carol al II-lea a intrat într-o criză ireversibilă, încheiată la începutul lunii septembrie, prin abdicarea Regelui și preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu. La rândul său, pentru noua putere, în fond într-o deplină rezonanță cu spiritul public, misiunea “restaurării” României Mari avea să devină un obiectiv fundamental. Sub acest aspect, însă, marea încercare avea a se produce în vara anului 1941 când România, respectând doleanțele exprimate de mase în septembrie 1940, a intrat în război, un război care se dorea al reintregirii și, nu în ultimul rând, al reabilitării morale.

4. Opinia publică și intrarea României în război (22 iunie 1941)

Într-un astfel de mediu social acomodată cu ideea conflictului la 22 iunie 1941 Armata Română, împreună cu trupele germane amplasate în Moldova, deschideau operațiunile militare împotriva Uniunii Sovietice. Pregătită cu o maximă discreție, totuși ofensiva din est s-a prefigurat ca iminentă încă de la începutul lunii iunie în orizontul perceptiv al populației civile din România: “Război, război, război... Nu se vorbește decât despre asta – remarcă Mihail Sebastian. Fiecare om întâlnit are să-ți dea o informație în plus: Armata a IV-a și a V-a sunt mobilizate, administrațiile financiare sunt refugiate în Oltenia, mobilizarea generală va fi declarată în ziua de 5 iunie...”⁶⁸ Până la urmă aceste premoniții aveau să-și dovedească deplina validitate în dimineața zilei de 22 iunie când mass-media vremii anunța intrarea României în război pentru eliberarea Basarabiei și Bucovinei de nord.

Considerat a fi soluția optimă pentru refacerea României Mari, războiul a fost recepționat în termeni pozitivi de către opinia publică, fiind asimilat unei posibilități de reabilitare morală sau de defulare a importanțelor frustrări acumulate pe planul trăirilor naționale. O asemenea stare de spirit avea să constituie temeiul unor ample manifestări de solidaritate cu decizia angajării României în războiul antisovietic și care s-au desfășurat începând cu data de 22 iunie 1941. La București populația a ieșit pe străzi de la primele ore ale dimineții: “Ca un torent lumea a coborât în stradă, îmbrățișându-se. Ochii tuturor erau plini de lacrimi... cetățenii au trăit clipe similare numai poate cu cele din august 1914”⁶⁹ Acest comportament al maselor “revărsate” pe străzi și în piețe a fost acompaniat și determinat prin diferite mijloace, între care un rol important l-a avut cântecul patriotic: “Deodată cineva, de lângă statuia Regelui Carol I, se desprinde și invită la pași măsurați de horă, o bucovineană, îmbrăcată în pitorescul ei costum național. A fost o descărcare electrică”⁷⁰. Vestea războiului a avut un puternic impact la Brașov, generând același tip de conduite individuale și de grup, manifestația românilor ajungând la paroxism în piața sfatului orașenesc unde se afla o companie de onoare cu drapel și muzică: “Din mii de piepturi au ieșit urale nesfârșite. Soldații au fost bătuți cu flori. Muzica a intonat imnul regal român și imnul german. În acele clipe toți plângeau.”⁷¹ Participarea Armatei Române la războiul din est a fost receptată cu satisfacție de către populația Aradului: “Încă de la orele dimineții [de 22 iunie 1941 – n.n.], când s-a aflat despre intrarea în război a României împotriva Rusiei, populația a primit știrea cu multă însuflețire... O mulțime imensă s-a adunat în piața teatrului comunal și în frunte cu muzica a pornit pe străzile principale ale orașului, cântând cântece naționale și patriotice. Un entuziasm de nedescris a cuprins toată suflarea de aici.”⁷² Din aceeași perspectivă a atitudinii publice față de război, relevante au fost și evenimentele desfășurate la Turda în 22 iunie: “Vestea intrării României în război pentru desrobirea Basarabiei și a Nordului Bucovinei a prilejuit în orașul nostru un entuziasm de nedescris... Cetățenii s-au adunat în diferite

⁶⁸ Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, Editura Humanitas, București, p. 340.

⁶⁹ *Timpu*, marți, 24 iunie. 1941, nr 1481, p.8.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Universul*, miercuri, 25 iunie, 1941, nr. 168, p. 8.

⁷² *Ibidem*.

puncte ale orașului cântând și manifestând pentru M.S. Regele Mihai, pentru generalul Ion Antonescu, Conducătorul Statului...” Asemenea mitinguri care relevau suportul popular inechivoc față de efortul de război al României s-au desfășurat și în orașe din Oltenia, Muntenia sau Moldova. La Slatina, în jurul orei 10.00, grupuri masive de localnici “s-au îndreptat în cântece patriotice și strigăte de *Ura!* Spre prefectura județului Olt, unde au manifestat îndelung și entuziasmat pentru intrarea României în război contra coteropitorilor Basarabiei și Bucovinei”⁷³. Intrarea României în război a avut ecouri mobilizatoare și la Bârlad, unde mai multe mii de oameni s-au deplasat spre centrul orașului: “Entuziasmul domina peste tot, iar mulți cetățeni regretau că nu sunt în mijlocul tineretului, care a rupt zăgăzurile Prutului pentru a dezrobi frații de suferință”⁷⁴.

Impulsionate prin efortul organizatoric al Bisericii, manifestările din 22 iunie și-au asociat importante conotații religioase, în jurul orelor 11.00-11.30 fiind ținute slujbe religioase sau organizate rugăciuni colective în diferite spații publice ale orașelor. Aceste momente de intensă trăire religioasă și care au beneficiat de o largă implicare din partea populației românești s-au derulat, cel mai adesea, într-o atmosferă sobră și de un profund misticism: “Dacă în marile piețe ale capitalei entuziasmul delirant atingea paroxismul, în biserici rugăciunile mulțimilor îngenunchiate au cunoscut profunzimi de simțire cu adevărat sublime.”⁷⁵ În Piața Libertății din Brașov, la orele 11.30, a fost organizată o rugă colectivă la care au participat mai multe mii de brașoveni, marcați în mod vizibil de semnificația momentului: “Am văzut cu duioșie – consemna corespondentul ziarului “*Timpul*” – bătrâni, gârboviți și căliți de suferințe robitoare, ștergându-și pe furis cu mâneca cămășii lacrimi înduioșătoare de prea mare bucurie...”⁷⁶ George Forna, care la 22 iunie se deplasa cu unitatea sa spre zona operativă a frontului a asistat, de această dată la Sibiu, la aceleași modalități de exprimare pe teren religios din partea mulțimii: “Noi în ’41 când a fost mobilizarea ne-a surprins faptul.... Știu că toată piața era plină de oameni care când s-au tras clopotele s-au pus în genunchi și se rugau. O țară întreagă a fost îngenunchiată de data asta în fața lui Dumnezeu să ne ajute în războiul pe care-l începem”. La rugăciunea din 22 iunie, într-un număr, considerabil, aveau să participe locuitorii orașului banățean Caransebeș: “Momentul culminant al acestei manifestări spontane a fost rugăciunea pe care mulțimea a rostit-o în genunchi pe străzi, în case, în biserici, în toate locurile publice, implorând pe Dumnezeu părinților noștri să ajute neamul în năpraznica sa luptă împotriva puterii întunericului.”⁷⁷ Impactul social al manifestărilor religioase din 22 iunie a putut fi remarcat și la Slatina unde populația adunată în fața prefecturii a îngenunchiat în timpul serviciului divin, după consumarea acestui moment de pietate demonstrând “îndelung pentru intrarea în război”⁷⁸. Acest model delirant de prestare a comportamentului religios, așezat pe trăiri și sentimente suficient de socializate și în același timp contagioase, s-a manifestat și după 22 iunie tinzând spre o anumită permanentizare. La o săptămână de la începerea războiului, bisericile Bucureștiului, spre exemplu, au devenit din nou pline de credincioșii dispuși să “apeleze” solicitudinea divină în sensul sprijinirii efortului de război întreprins de Armata Română: “Capitala devenise Duminică [29 iunie – n.n.] un imens altar. În fața sfintelor catapetesme, mulțimile au năvălit într-o cutremurătoare pornire de credință și avântare spre cer... entuziasmul mistic a cuprins sub puterea biruitoare a credinței toate sufletele”⁷⁹.

Acceptul fanatizat și fanatizant al războiului s-a anturat și de fenomenul voluntariatului în care au fost atrași numeroși români: Sufletul românesc al Lipovei transfigurat de ideea reînvierii României Mari răspunde cu însuflețire la Chemarea Patriei: prezent. Unii dintre noi – se mai arăta în telegrama trimisă de lipoveni lui Ion Antonescu – au trecut Prutul în zorii acestei zile memorabile, restul în așteptarea ordinilor de chemare, jurăm să vă urmărim până la obținerea victoriei totale sau jertfa supremă”⁸⁰. Ca o concretizare a acestei ambianțe sociale, în

⁷³ Idem, vineri, 27 iunie, 1941, nr. 170, p.8.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Idem, miercuri, 25 iunie, 1941, nr. 168, p. 3.

⁷⁶ *Timpul*, joi, 26 iunie, 1941, nr. 1483, p. 3.

⁷⁷ *Universul*, sâmbătă, 28 iunie, 1941, nr. 171, p. 8.

⁷⁸ Idem, vineri, 27 iunie, 1941, nr. 170, p. 8.

⁷⁹ Idem, miercuri 2 iulie, 1941, nr. 145, p.8.

⁸⁰ Idem, luni, 30 iunie, 1941, nr. 173, p.8.

primele zile ale conflictului către Ministerul Apărării Naționale au fost trimise numeroase cereri din partea unor ofițeri, subofițeri sau soldați în rezervă, pentru a fi trimiși în armata de operații. Într-un comunicat de presă emis de Ministerul Apărării Naționale se exprima următoarea atitudine în raport cu situația creată: "Sentimentele de înalt patriotism cari îndeamnă pe toți românii să ceară a fi trimiși în primele linii, spre a-și uni puterile cu trupele deja existente pe front, pentru a aduce din nou hotarul unde destinele neamului nostru le-au fixat sunt foarte îmbucurătoare în aceste vremuri"⁸¹. Disponibilitatea plecării pe front prin liberul consimțământ a fost o realitate inechivocă printre locuitorii orașului Brad și ai localităților rurale din apropiere: "S-au adunat țăranii satelor din orașul nostru au mers la Poliție și Jandarmerie cerând să fie trimiși să lupte pentru dreptatea românească ce trebuie să se facă peste tot și când autoritățile le-au spus că fiecare v-a pleca numai atunci când va fi chemat, mulți dintre ei au cerut să fie trimiși voluntar"⁸². Numeroase cereri în care era solicitată înrolarea voluntară au fost înaintate către autoritățile militare dar și presei de către comunitatea românilor macedonieni aflați în România: "Cităm ca exemplu că am avut prilejul să luăm cunoștință de o cerere semnată de sute de macedonieni care se roagă să fie primiți ca voluntari și trimiși să lupte în primele linii de foc"⁸³. Depășind perimetrul exemplurilor cu caracter general, fenomenul voluntariatului, cu o largă acoperire socială în primele luni ale războiului poate fi ilustrat și prin intermediul câtorva experiențe concrete: "A început războiul cu U.R.S.S. și m-am prezentat voluntar pe front, eram sublocotenent în rezervă. Eram toți plini de ură contra comunismului și contra rușilor care au luat Basarabia și Bucovina și știam ce atrocități au făcut acolo"⁸⁴. Ovidiu Constandeș, care la 22 iunie 1941 era elev în școala militară, solicita în cadrul unei note scrise adresate comandamentului să i se permită plecarea voluntară pe front: "Era o stare de entuziasm general și-n unitate printre soldați și ofițeri ca să mergem să apărăm patria noastră și să reluăm Basarabia înapoi. Acest entuziasm s-a magnifestat la mine printr-un raport [în care] ceream să fiu trimis pe front.

Admițând dificultățile pe care le-ar presupune un efort de cuantificare în această sferă credem că o posibilă explicație a cazurilor de voluntariat ar putea proveni dinspre așanumitul mecanism al conformării, extrem de activ într-o societate modernă și care codifică predispoziția individului de a prelua, mai mult ori mai puțin conștient, gândurile, sentimentele și mai ales acțiunile semenilor. Exercițiul "imitației" inteligibil de la ipostazele cotidiene până la situațiile atipice și cu o încărcătură mai profundă derivă, după opinia lui Eric Fromm, din presanta criză a identității personale cu care se confruntă omul modern: "Așadar pierderea identității face încă mai imperativă conformarea; asta înseamnă că poți fi sigur pe tine doar dacă trăiești conform așteptărilor altora. Dacă nu trăim conform acestei imagini, riscăm nu doar dezaprobarea și izolarea sporită, ci riscăm și pierderea identității personalității noastre, ceea ce înseamnă periclitarea sănătății psihice"⁸⁵. În fapt aceeași teamă de a nu dezamăgi sau de a nu confirma așteptările propriului grup de referință, a fost și motivul principal care într-un fel l-a "obligat" și pe Apostol Bologa celebrul personaj creat de Liviu Rebreanu în "Pădurea spânzuraților", de a opta pentru înrolarea voluntară în Armata Austro-Ungară: "...Apostol văzu că logodnica lui, era ca o străină, înțelegând însă că printr-un gest, i-ar dobândi sufletul întreg. Un ceas șovăi, apoi la plecare se uită adânc în ochii ei și zise cu hotărâre: *Poimăine voi pleca la război!* A treia zi a plecat la Cluj și s-a prezentat la cercul de recrutare"⁸⁶. Conformismul, ca parametru psihic activ în configurarea atitudinii individuale față de război, apare bine reprezentat și în comportamentul participanților la războiul antisovietic: "Cum ăia luptă, atâția români sunt acolo? Mi-ar fi părut rău să nu particip la război. Mi-ar fi părut rău, mă simțeam un blazat"⁸⁷.

În cei privește pe militarii aflați în zona frontului, se poate constata că momentul declanșării ofensivei a devenit o certitudine abia în după-miaza zilei de 22 iunie, mulțumită ordinelor operative transmise pe cale ierarhică:

⁸¹ Idem, sâmbătă, 28 iunie, 1941, nr. 171, p.1.

⁸² Idem, vineri 27 iunie, 1941, nr 180, p. 8.

⁸³ Idem, joi, 3 iulie, 1941, nr. 176, p.1.

⁸⁴ Gheorghe Forna, în "A.I.I.O.", caseta nr. 73.

⁸⁵ Erich Fromm, *Frica de libertate*, Editura Teora, București, 1998, p. 214.

⁸⁶ Liviu Rebreanu, *Pădurea Spânzuraților*, Editura Hyperion, Craiova, 1995, p. 35.

⁸⁷ Ioan Pop, în "A.I.I.O.", caseta nr. 71, 72.

“Spre 22 iunie eram în manevră acolo în Moldova și seara o chemat toți ofițerii la comandament. Când o venit ofițerii de la comandament numa am auzit că vin și avioanele de către Buzău, de către Ploiești. Și apoi o început războiul”⁸⁸. Dar, dincolo de această descriere lapidară, fără îndoială schematizată prin trecerea anilor, ideea că în dimineața zilei următoare izbucnirea războiului va deveni o realitate consumată, a fost acompaniată în planul trăirilor individuale de clipe de tensiune și agitație: “În acea noapte nu a dormit nimeni. Se discuta despre începerea războiului și cu toții eram convinși că vom reuși să eliberăm pământul scump al Basarabiei și Bucovinei și pe frații noștri aflați sub ocupație străină; unii se gândeau că parte din noi nu vom mai trăi să ne bucurăm de realizarea acestor dorințe. Prin minte ni se perindau sbuciumatele evenimente pe care le trăiserăm până în acea zi...”⁸⁹. Pe de altă parte, trebuie să evidențiem că după deschiderea propriuzisă a ostilităților starea de încordare preexistentă a fost substituită de prototipul comportamentului eroic, concretizat prin numărul important al cazurilor de participare voluntară la acțiunile de pe front cotate cu risc maxim și care, în multe situații, s-au încheiat tragic, prin pierderea vieții sau rănirea gravă⁹⁰.

Am remarcat până aici că războiul în care România a intrat la 22 iunie 1941 a beneficiat de un incontestabil suport din partea societății românești, fiind întâmpinat cu sentimente de descătușare sau chiar de entuziasm. Prin urmare, este normal să ne interogăm în legătură cu factorii care au catalizat o asemenea reacție, mai ales că războiul, cum îndeobște se cunoaște, este un mediu care proliferază moartea, suferința și, în general diferitele privațiuni și neajunsuri. Pentru români, în schimb, experiențele frustrante traversate în 1940 și și receptate prin filtrul unui bagaj educațional și ideologic tipic epocii interbelice, au transformat războiul antisovietic într-o bună oportunitate de recuperare a teritoriilor pierdute în urmă cu un an și, implicit, într-o soluție ce imediat trebuia valorificată de restaurare a României Mari. Relația dintre atitudinea față de război și rapturile teritoriale din 1940 a fost bine formulată în publicația germană “Voelkischer beobachter” citată în paginile ziarului “Timpul”: “Cine a văzut deprimarea armatei române după cedarea Basarabiei, înțelege însuflețirea cu care a fost urmat apelul generalului Antonescu, Conducătorul Statului”⁹¹. Aflate în strânsă legătură cu zona de desfășurare a conflictului, speranțele soldaților români și ale românilor în general, au fost reorientate cu deosebire spre redobândirea Basarabiei și a Bucovinei de nord: “Mareșalul Antonescu a intrat în război cu credința că dezrobește cele două provincii”⁹²; “Atunci era o stare de entuziasm general, și-n unitate printre soldați, ca să mergem să apărăm patria noastră și să reluăm Basarabia înapoi”⁹³. În planul secund, chiar dacă la nivel oficial nu era formulată vreo ofertă concretă, se întrezărea și posibilitatea reîntregirii Ardealului: “Speram că o să revină România la independența ei și că odată ocupat acolo [Basarabia și nordul Bucovinei – n.n.] dincoace o să rezolvăm noi. Că dacă eram numai noi cu ungurii o rezolvam. Nu?”⁹⁴. Considerații de acest tip putem regăsi și în alte mărturii: “Apoi l-am văzut bun [războiul] ca să luăm Basarabia și Ardealul, ne-a promis că ne dă Ardealul, Hitler”⁹⁵; “De Basarabia eram siguri dar din discursurile Mareșalului Antonescu ... am înțeles că cu siguranță a avut și o promisiune [în privința Ardealului]”⁹⁶; “Mareșalul Antonescu a intrat în război în credința că dezrobește cele două provincii și ulterior va primi și Ardealul de Nord”⁹⁷. Existența unui asemenea orizont de așteptare în privința părții de nord-vest a Ardealului, este de presupus că a fost determinată inclusiv prin mijloace propagandistice în scopul dezvoltării câmpului motivațional “aflat în activitate” la nivelul soldaților: “Când eram prin Rusia – povestește Nicolae Oargă – tot așa din zvonuri și dintre noi cei mai mici, soldații și gradații care erau acolo, ne vorbeau când aveau câteodată timp că

⁸⁸ Teodor Maghiar, în “A.I.I.O.”, caseta nr. 67.

⁸⁹ *Veteranii pe drumul onoarei mși jertfei (1941-1945). Spre cetățile de la Nistru*, Editura Vasile Cârlova, București, 1996, p. 134.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 132, 158, 161-162, 169.

⁹¹ *Timpul*, miercuri, 2 iulie, 1941, nr. 1489, p. 7.

⁹² Ioan Comănescu, în “A.I.I.O.”, caseta nr. 67-68.

⁹³ Ovidiu Costandeu, în “A.I.I.O.”, caseta nr. 69, 70.

⁹⁴ Eugen Ungur, în “A.I.I.O.”, caseta nr. 66.

⁹⁵ Teodor Maghiar, caseta cit.

⁹⁶ Teodor Brehar, în “A.U.I.O.”, caseta nr. 62, 64.

⁹⁷ Ioan Comănescu, caseta cit.

așa se știe la conducerea armatei noastre, adică a diviziei noastre, că după terminarea războiului în Rusia când ne întorcem înapoi ne întorcem să luăm Ardealul înapoi. Acesta a fost un un motiv în plus pentru noi”.

Cedările teritoriale din vara anului 1940, având în vedere modul în care s-au realizat, au stat la baza după cum am văzut mai sus, sedimentării unor accentuate sentimente de umilință și dezonoare, foarte bine reprezentate sub aspect cantitativ. Pe acest fundal, intrarea României în război avea să ofere perspectiva unei potențiale reabilitări morale, cu efecte mobilizante în plan individual sau colectiv: “Este în același timp [războiul] și realizarea morală a acelei dureroase umilinți pe care a trebuit s-o îndure, cu dinții strânși și cu revoltă în suflet, brava oștire românească, atunci când sub presiunea evenimentelor vitrege a fost nevoită să se retragă în fața unei mișelești invazii”⁹⁸ Simion Gheorghe recunoștea că evacuarea pașnică a Basarabiei din 1940 avea să se transforme, în ziua de 22 iunie 1941, într-un puternic suport motivațional: “Plutea în aer zvonul izbucnirii războiului cu U.R.S.S. și mărturisesc că așteptam cu nerăbdare această clipă fiindcă nu uitasem dezonoranta retragere pe care am făcut-o cu un an înainte cu Regimentul 8 grăniceri, siliți să părăsim fără luptă teritoriul Basarabiei, supuși în repetate rânduri la provocări din partea unităților sovietice și agenturilor comuniste”⁹⁹. Tema reabilitării morale prin război a fost exploatată, din motive aferente pregătirii psihologice a soldatului, și în cuvântările din după-amiaza zilei de 21 iunie adresate trupei de comandanții diferitelor unități: “Camarazi începam războiul! A sosit momentul mult așteptat să izgonim cotropitorii de pe pământul străbun. Armata română a fost umilită. Ne vom dovedi demnitatea de viteji”¹⁰⁰. Nevoia răzbunării a fost amplificată și prin reținerile/resentimentele cu care sovieticii au fost “tratați” la nivelul mentalului public românesc interbelic, imaginea Uniunii Sovietice fiind reconstruită pe câteva elemente, pe care le-am putea considera cu adevărat sumbre (expansionism, ateism, primitivism etc.). Această percepție, metamorfozată în ură începând cu 26 iunie 1940, a acționat, cel puțin pe termen scurt, în sensul unei atenuări a fricii sau instinctului de autoconservare impulsionând valul de manifestări favorabile războiului: “Forța motrice – aprecia D. Caracostea care dă intensitate acțiunii și încordând puterile sufletești în cel mai înalt grad, te face să înfrunți pericolul să fii mai puțin accesibil fricii, stă în sentimentul acesta de ură ... Experiența arată că atâta timp cât un popor crede că are de reparat o nedreptate, de făcut o revendicare națională, ura lui are puterea înverșunării primitive...”¹⁰¹.

Un reper explicativ de mare importanță pentru fenomenele social-psihologice generate de intrarea României în război poate fi recuperat din terenul psihologiei sociale sau a psihologiei colective, care încearcă să soluționeze tocmai această chestiune a parametrilor comportamentali pe care individul și-i adjudecă cu ocazia unor evenimente referențiale care presupun o angajare acivă din partea maselor în formula unei “mulțimi structurate” (război, revoluție, revoltă etc.). Gustave Le Bon, un adevărat părinte al psihologiei sociale, definește în următorii termeni transformările pe care individul le suportă din momentul în care se integrează într-o astfel de mulțime structurată: “În anumite împrejurări, și numai în acestea o aglomerație de oameni capătă caracteristici noi, extrem de diferite de ale fiecărui individ. Personalitatea conștientă dispare, sentimentele și ideile tuturor sunt orientate în aceeași direcție”¹⁰². Sigmund Freud a fost de acord, la rândul său, că indivizii făcând parte dintr-o “mulțime structurată” sunt “dizolvați” sub aspectul personalității într-o unitate integratoare în care particularitățile specifice sunt în bună parte estompate¹⁰³. Aceeași tendință a uniformizării, am putea spune în iraționalitate, a fost remarcată și teoretizată de către Serge Moscovici, o altă autoritate în domeniul psihologiei sociale: “Este un lucru comun faptul că o persoană nu se comportă în același fel când este singură ca atunci când se află într-o mulțime. Într-o situație colectivă conștiința individuală este obliterate. Indivizii încetează să mai acționeze în funcție de potențialul lor”¹⁰⁴ Substituit mecanismelor “mulțimii structurate” individul devine obiectul unui transfer necontrolat din mediul preocupărilor egoiste în acela al trăirilor și dorințelor colective: “În marile evenimente care interesează

⁹⁸ *Universul*, miercuri, 25 iunie, 1941, nr. 168, p. 1.

⁹⁹ *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei*, p. 127.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 158.

¹⁰¹ D. Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, București, Editura “Cartea Românească”, 1922, p. 154, 157.

¹⁰² Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Anima, București, 1990, p. 12.

¹⁰³ Sigmund Freud, *op. cit.*, p. 11.

¹⁰⁴ Serge Moscovici, *Descoperirea Maselor*. în “Psihologie Socială. Aspecte Contemporane”. Iași. 1996. p. 403.

viața unui popor, omul acționează mai ales sub influențe colective. Atunci egoismul său individual dispare, până a-l face să-și sacrifice fără ezitări viața pentru interesele comune”¹⁰⁵. Cu alte cuvinte, “mulțimea structurată” este echivalentă cu o abdicare efemeră de la regulile individualismului modern, luând forma unei improvizații deformate a spiritului comunitar tradițional.

Revenind la simptomatologia războiului, se poate constata că, în 22 iunie și în următoarea perioadă, o parte a trăsăturilor specifice unei “mulțimi structurate” apar destul de bine subliniate în comportamentul individual sau de grup al românilor. De pildă, a devenit evidentă tendința “confruntării” individului, din punctul de vedere al intereselor sale inclusiv vitale, cu mulțimea ori colectivitatea națională. Această deplasare de accent dinspre problematica securității individuale spre a aceea a securității și interesului colectiv aduce calificări semnificative în raport cu manifestările publice spontane de susținere a războiului, cât și în legătură cu diferitele forme de voluntarism exercitate după izbucnirea conflictului. Până la urmă, un astfel de “masochism” individual apărut în condiții excepționale, a reușit să atenueze inclusiv instinctul autoservării, orizontul morții fiind în bună măsură neglijat sau, în orice caz acceptat.

În acest context analitic, nu ar fi lipsit de utilitate efortul elucidării câtorva dintre factorii implicați în procesul complex al elaborării unei “mulțimi structurate”. Mai întâi putem semnală obligativitatea preexistenței unui fundal psihologic definit printr-o cât mai profundă omogenitate la nivelul dorințelor, convingerilor și credințelor individuale: “... una dintre condițiile cele mai importante – probabil cea mai importantă – pentru a aparține unui grup este ca toți membrii săi să împartă aceleași convingeri sau credințe”.¹⁰⁶ Pentru cazul românesc, acest proces de uniformizare, întreținut prin instrumente cultural-educative, s-a realizat în jurul unei simbolistici naționale, articulată pe obiectivul imperativ al conservării și consolidării României Mari. Când însă accidentul istoric din vara anului 1940 a conturat în mod brutal acest deziderat național, proiectul fundamental al tuturor românilor a devenit refacerea României Mari: “Un popor – consemna Gustave Le Bon – devine foarte puternic atunci când are un ideal capabil să dea naștere, în toți cetățenii săi, acelorași sentimente, acelorași gânduri și, în consecință acelorași acte”.¹⁰⁷

Valorificarea acestor premise, extrem de importante dar latente, putea fi obținută doar prin impactul electrizant al unui eveniment șoc: “Sub influența anumitor emoții violente, cu ocazia unui mare eveniment național, de pildă, mii de indivizi pot căpăta, la un moment dat caracterul de mulțime psihologică [mulțime structurată – n.n.].”¹⁰⁸ Semnificația aceluiași eveniment șoc în detonarea tensiunilor sociale a fost remarcată și de către Serge Moscovici: “Aceste forțe, nicicând învinse, pândesc momentul propice pentru a-și relua în stăpânire domeniul care le revine. Un asemenea moment se prezintă îndată ce oamenii, sub impactul unei crize, se află reuniți. Conștiința indivizilor își pierde vigoarea și nu mai poate să-și stăpânească impulsurile”.¹⁰⁹ Pentru cazuistica aflată în atenția noastră, apreciem că evenimentul șoc a fost reprezentat tocmai de actul intrării României în război și care a fost supradimensionat, sub aspect emoțional, prin Proclamația către țară și mai ales prin Ordinul de zi către armată emise de către generalul Ion Antonescu la 22 iunie 1941. Câteva pasaje din Ordinul de zi adresat Armatei Române, difuzat la radio în 22 iunie și apoi în presa scrisă, ne vor ajuta să înțelegem mai bine impactul psihologic pe care cele două documente l-au avut asupra populației românești: “Ostași v-am făgăduit din prima zi a noii mele domnii și-a luptei mele naționale să vă aduc la biruință; să șterg pata de dezonoare din cartea nemului și umbra de umilire de pe fruntea și epoleții noștri. Azi a sosit ceasul celei mai sfinte lupte, lupta drepturilor strămoșești, lupta pentru vetrele și altarele românești de totdeauna. Ostași, vă ordon: Treceți Prutul, zdrobiți din răsărit și miazăzi. Dezrobiți în jugul roșu al bolșevismului pe frații noștri cotoropiți”.¹¹⁰ Cu un conținut patetic și electrizant, cele două acte ale războiului, foarte bine mediatizate, au produs o puternică impresie în cadrul societății românești, contribuind

¹⁰⁵ Gustave Le Bon, *Incertitudinile prezentului*, Institutul European, Iași, 1996, p. 179.

¹⁰⁶ Serge Moscovici, *op. cit.*, p. 409.

¹⁰⁷ Gustave le Bon *Incertitudinile prezentului*, Institutul European, Iași, p. 25.

¹⁰⁸ Idem, *Psihologia Mulțimilor*, p. 13.

¹⁰⁹ Serge Moscovici, *Psihologia socială sau Mașina de fabricat zei*, p. 83

¹¹⁰ *Timpul*, duminică, 22 iunie, 1941, nr. 1479, p. 1.

decisiv la manifestările sociale declanșate în 22 iunie: “În acea noapte s-a dat ordinul *Ostași, Vă ordon: Treceți Prutul!* De către Ion Antonescu. Toți cei care am ascultat ordinul am simțit că a trecut un curent electric prin toată ființa noastră. Eram horărâți să luptăm până la sacrificiul suprem pentru eliberarea pământului nostru strămoșesc dintre Prut și Nistru”¹¹¹; “Am acceptat cu plăcere [războiul]. Știu că am plâns de bucurie când a dat *Soldați, Vă ordon: Treceți Prutul!*”¹¹²

Un aport esențial în configurarea “mulțimii structurate” îl are contagiunea mentală. În situația unei mase umane concentrate într-un spațiu bine delimitat contagiunea mentală se realizează în mod direct, în vreme ce în cazul unei mase disipate “agentul” contagiunii devine presa scrisă și vorbită care mediatizează evenimentul de referință.¹¹³ Considerăm că acest ultim model al contagiunii indirecte (prin mass-media) a funcționat cu succes și în România la 22 iunie 1941, știrile transmise la radio dar și în ziare având un rol important în potențarea evenimentelor sociale posterioare declanșării războiului: “Marea veste a dezlănțuirii războiului nostru sfânt contra Rusiei Sovietice anunțată prin posturile de radio ... a stârnit o profundă însuflețire și entuziasm încrezător în victorie. Valuri de cetățeni veneau spre centrul orașului”¹¹⁴. Se poate vedea în consecință, că mecanismele interne de funcționare specifice unei “mulțimi structurate”, prin care individul este “subjugat” marilor deziderate colective, au deținut o pondere considerabilă în determinarea conduitei publice sau private față de război, mulți români fiind dispuși să-și aducă propria contribuție la reîntregirea României Mari, indiferent de sacrificii.

Cu o implicație mai mult pasivă, cunoscut fatalism românesc, simptomatic cu deosebire în lumea satului, a favorizat procesul agregării unei atitudini de acceptare a războiului.

Această înclinație tipic românească de a trata viața ca pe o fatalitate a fost bine formulată încă de la începutul secolului XX de către D. Drăghicescu: “De aceea, ca și a orientalului în general, filosofia practică a țărănilor români este filosofia destinului și a norocului... Nașterea, căsătoria și moartea, cu tot cortegiul de întâmplări fericite sau nefericite, ce le pot întovărăși, sunt făptura destinului, a soartei, a ursitei sau a norocului”¹¹⁵. Transplantată în atmosfera războiului, această componentă aparținătoare etnicului românesc, poate genera o sensibilitate sporită la conformare cât și o depășire mai superficială a diferitelor obstacole existențiale. La puțin timp după începerea ostilităților pe frontul de est, soldatul Radu Marin Ion, aflat rănit într-un spital din București, trimitea familiei sale o scrisoare în care dimensiunea fatalității apare destul de bine conturată: “Ionico, fata tati, îți scriu ție că tu ești în clasa a 5-a primară, care deci poți să slovenești rândurile mele ca să afli și să-i citești măicuții tale și la frații mai mici precum ca să vă închinați la icoane că am scăpat cu bine și că dacă sunt în spital în București cu un braț în ipsos voi să nu vă treceți cu firea ci să ziceți bogdaproste că se putea să fie și mai rău. *Ce-I e scris omului în frunte îi e pus*”¹¹⁶. Avem aici de-a face cu o stereotipie lingvistică, preluată din limbajul popular românesc, căruia D. Caracostea, analizând-o în contextul primului război mondial, îi atribuia următoarea semnificație: “liniște binefăcătoare în fața pericolului. Stăruința, stăpânirea de sine, dau celui care se află în această poziție puțința să facă față nu numai unor greutăți momentane, dar și tuturor încercărilor care sunt legate de lunga durată a războiului modern”¹¹⁷.

Determinarea și apoi, pe cât posibil, permanentizarea unei atitudini optime în raport cu efortul de război, atât la nivelul unităților operative cât și al societății românești în ansamblu, s-a încercat a se obține și prin valorificarea unor tehnici specifice domeniului propagandistic. Astfel războiului din est, în declarațiile oficiale dar și în presă, i-a fost atribuită calitatea unei adevărate cruciade antibolșevice prin care Europa trebuia salvată de expansiunea comunismului ateu: “De la un capăt la celălalt al Europei, străbate ca un strigăt chemarea creștină a luptei contra prăbușirii bisericii ca în Veacul de Mijloc al lumii, când cruciații clocoteau în valurile de credință, cu

¹¹¹ *Veteranii pe drumul onoarei și jefte*, p. 162.

¹¹² *Eugen Ungur*, caseta cit.

¹¹³ Gustave Le Bon, *Opiniile și credințele*, Editura Științifică, București, 1995, p. 138.

¹¹⁴ *Universul*, vineri, 27 iunie, 1941, nr. 170, p. 8.

¹¹⁵ D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, Editura Albatros, București, 1995, p. 367.

¹¹⁶ *Soldatul*, sâmbătă, 2 august, 1941, nr. 6, p. 2.

¹¹⁷ D. Caracostea, *op. cit.*, p. 151.

platoșe și armuri, pe care strălucea sfânta cruce, pentru a-i apăra veșnicia, așa pornesc azi spre răsărit armate și voluntari de pretutindeni spre a duce, pe frontul luptei anticomuniste, semnul însuflețit al apărării și adeziunii în contra”.¹¹⁸ În subsidiar, misiunea apărării creștinătății a fost completată de aceea a protejării civilizației europene: “conștiința de neam, respectul religiei strămoșești, respectul față de rânduielile familiei, în numele tuturor acestor libertăți individuale se duce lupta împotriva celor fără muncă, fără merite, fără pregătire”.¹¹⁹ Pe terenul unei asemenea simbolistici exaltante a fost relansat mitul istoric de esență etnocentrică care fructifică menirea tradițională a românilor de apărători ai civilizației europene: “... de pe la anul 1000 și până azi numai Ștefan cel Mare a fost apărătorul creștinătății iar acum armatele creștine germano-române au pornit războiul Sfânt al Crucii pentru apărarea credinței și civilizației și pentru eliberarea popoarelor europene de sub tirania comunismului ateu și dizolvant”.¹²⁰ Deși a fost reluată cu intensitate în presă, cel puțin în primele săptămâni ale războiului, chestiunea luptei pentru apărarea creștinătății și a civilizației europene a avut un impact minor, după câte se pare, asupra soldaților români, un rol prioritar avându-l obiectivul reîntregirii teritoriale a României Mari aflat mult mai în proximitatea problemelor și preocupărilor imediate ale soldaților și ofițerilor români.

* *

*

Așadar, deși era de așteptat ca intrarea României în război să fie asociată cu momente de panică și dezorientare, realitatea faptică ne ajută să elucidăm o atitudine diametral opusă a societății românești, definită printr-o acceptare euforică a conflictului. Dintre factorii care au pregătit declanșarea acestui tip de reacție socială, aflat într-o relație de antinomie cu etalonul normalității cotidiene, noi am depistat câteva elemente cu o pondere semnificativă în ansamblul cauzal responsabil pentru manifestările consumate în România după 22 iunie: 1) profilul ideologic al politicilor educaționale și discursului public interbelic. 2) pierderile teritoriale din 1940 și implicit dorința recuperării acestora. 3) nevoia de reabilitare morală după experiențele jignitoare traversate în 1940. 4) coagularea unor parametri de conduită colectivă specifici conceptului de “mulțime structurată”. 5) aportul propagandei oficiale. 6) contribuția particularităților specifice psihologiei etnice românești (fatalismul). Prin efectul lor cumulat, toți acești factori au “instrumentat” o atitudine de masă favorabilă conflictului care, în ultimă instanță, a determinat o angajare pozitivă, la nivelul individual și de grup, la efortul de război al României.

¹¹⁸ *Universul*, vineri, 11 iulie, 1941, p. 1.

¹¹⁹ *Idem*, vineri, 27 iunie, 1941, nr. 170, p. 1.

¹²⁰ *Idem*, marți, 1 iulie, 1941, nr. 174, p. 6.